

3	Оммабон география мазмун-мохият, тушунча ва маълумотлар А.Н.Ҳожиматов ва бошқ. –Т.: «Zuhra Baraka biznes», 2017. 132-б.	209
4	Ражабов Қ, Қандов Б. Жаҳон мамлакатлари: илмий-оммабон нашр. –Т.: «Янги нашр», 2015. 232-б.	249
5	Раҳматов Л. Дунё мамлакатлари: Австралиядан Ҳиндистонгача. – Т.: «Yangi kitob», 2019. 848-б.	238
6	Этнология: ўқув қўлланма/масъул муҳаррир А.Аширов. –Т.: «Янги нашр», 2014. 544-б.	224
7	Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 11-жилд. Қизилкумит - Ҳўрмуз. –Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» ДИН, 2005. 608-б. 3-илова. 528-б.	196
8	Ҳазраткулов А. Жаҳон мамлакатлари: қисқа маълумотнома. –Т.: «Шарқ», 2006. 384-б.	222

*Izoh: jadval manbalar asosida muallif X.M.Bayqabilov tomonidan tuzilgan.

Xulosa. Xulosalab aytishimiz mumkin-ki, mamlakatlarning mustaqillika erishishi va muayyan davlatlarning bo‘linib, alohida davlat maqomiga ega bo‘lishi suveren davlatlar sonining ortishiga, yoki aksincha, orollarda joylashgan ba’zi mamlakatlarning suv ostida qolishi (tabiiy ofatlar sababli) hamda mamlakatlarning o‘zaro birlashuvi (siyosiy sabablarga ko‘ra) tufayli ular sonining kamayishiga olib keladi. Demak, mamlakatlar soni suveren davlatlar sonidan hamisha ko‘p va dinamik (o‘zgaruvchan) xususiyatga egaligi bilan izohlanadi. Bu o‘zgarish, albatta, poytaxt shaharlarni ham chetlab o‘tmaydi, albatta.

Poytaxt shaharlarning nomshunoslik bilan o‘zaro ta’sir masalalari toponimikada keng o‘rganiladi. Shuning uchun ham davlat va mamlakatlar hamda ularning poytaxtlari nomlanishini fanda, jumladan, jahon tarixi va geografiyada alohida bir toponimik kategoriya sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Chunki ularning nomlanishi muayyan dunyoqarashni aks ettirishi mumkin. Bu esa jahon tarixi bilan geografiya fanida jahon hamjamiyati bilan integratsiyalashgan tadqiqotlarni yaratishga imkoniyat beradi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –Т.: «O‘zbekiston» NMIU, 2014.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80 000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси. Ж. III. Н – Тартибли. –Т.: “Ozbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2010.
3. Arzikulova D. Zamonaviy shaharlar. –Т.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2019, 80-b.
4. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилд. (форсча, тожикча бирликлар ва улар билан ҳосилалар). –Т.: «Университет», 2009. 282-б.
5. Қаримова Л. Ўзбек тилида топонимларнинг ўрганилиши. –Т.: “Фан”, 1982, 96-б.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 7-жилд. Парчин - Солиқ. –Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» ДИН, 2004. 704-б.
7. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3-жилд. (арабча сўзлар) - Т.: «Университет», 2000.
8. Миллер Б.В. Персидско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. –М.: 1953.
9. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 1-жилд. (туркий сўзлар) – Т.: «Университет», 2000. 282-б.
10. Все столицы мира /Авторы-сост. О.В.Зыкина, Л.А.Бурлуцкая, Г.А.Гальперина, Н.В.Иванова. –М.: “Вече”, 2004. –С. 592. (илл 16).
11. Горкин А. Дунё мамлакатлари. Энциклопедия. –Т.: «Давр нашриёти», 2013.
12. Мамадалиев Р. Дунё мамлакатлари. –Т.: «Muharrir», 2012, 500-б.
13. Оммабон география мазмун-мохият, тушунча ва маълумотлар А.Н.Ҳожиматов ва бошқ. –Т.: «Zuhra Baraka biznes», 2017, 132-б.
14. Туркча-ўзбекча ва ўзбекча-туркча луғат. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. 415-б.
15. Нигматов А.Н., Байқабиллов Х.М. Жаҳон мамлакатлари номларининг географик ва топонимик асослари. Монография. - Қарши: “Насаф” НМИУ, 2021.

РЕЗЮМЕ. Maqolada “poytaxt” so‘zining lug‘aviy ma‘nosi va tarixiy-geografik, lingvistik talqini yoritilgan. Maqolada “shahar” so‘zining turli xorijiy tillardagi lingvistik tahlili va “poytaxt” so‘zining sinonimlari haqida ma‘lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье описывается словарное значение и историко-географическая, лингвистическая трактовка слова «столица». В статье представлена информация о лингвистическом анализе слова «город» в разных иностранных языках и синонимов слова «столица».

SUMMARY. The article describes the dictionary meaning and the historical-geographical, linguistic interpretation of the word "capital". The article provides information on the linguistic analysis of the word "city" in different foreign languages and synonyms for the word "capital".

ДИАХРОН ӨДИСТЕ ИЗЕРТЛЕНГЕН ИНГЛИС ТИЛИНДЕГИ ӨЗЛЕСКЕН СӨЗЛЕРДИҢ АНАЛИЗИ

А.Ж.Бердиханова – еркин излениўши

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети академиялық лицей

Таянч сўзлар: диахрон ёндашув, ўзлашган сўзлар, грамматик бирликлар, лисоний бирликлар, луғат қатлами.

Ключевые слова: диахронический подход, заимствованные слова, грамматические единицы, лексические единицы, словарный слой.

Key words: diachronic approach, borrowing words, grammatical units, lexical units, vocabulary.

Инглис тилиниң лексикалық қатламының дерлик 70% өзлескен сөзлерди курайды, сондай болыўына карамастан инглис тили халықаралық бизнес тили сыпатында кеңнен қолланылады. Яғный, өзлескен сөзлердиң көпчилиги инглис тилиниң жоғалып кетиўине емес, ал раўажланыўына себе болған сыяқлы көринеди. Бул усынылып атырған мақала эмпирикалық форматта жазылған болып, тийкарғы мақсети өзлескен сөзлердиң өзгешеликлерин анализ қылыўдан ибарат.

Көплеген лексемалар инглис тили тарихында мударми әмелде болған - олар тек ғана герман шабыўылшылары менен ғана келип қалған хәм қолланылмай қалған бирликлер қатарында болады. Англо-саксон тилиниң лексикалық бирликлери ҳазир күнде хәм инглис тили-

ниң күнделик сөйлеў тилиниң дерлик үлкен көлемин курайды, яғный олардың қатарына грамматик бирликлер (in, on, be, that), лексик бирликлер (father, love, name) ямаса аффиксларди (mis-, un-, -ness, -less) кири-тиўе болады.

Англо-саксон тилинен кирип келген сөзлердиң көлемин жәми заманағөй инглис тилиниң лексикалық қатламы көлеминде салыстырғанда киши бөлекті курайтуғынлығы анықланған болсада, олар тилде ең көп қолланылатуғын сөзлердиң қатарынан есапланады. Инглис тили Америка вариантының миллион сөзли Браун университети корпусында анализ қылынғанда (438-бет) ең көп ислетилетуғын 100 ден аслам сөзлер таңлап алынды, солай етип бул сөзлердиң келип

шыгыуы изертленгенде олардың дерлик барлығы англо-саксон тилинен өзлестірілгенлігі анықланған. Бир неше сөзлер Скандинавия тилинен өзлестірілгенлігі инглис тили тарихы мағлұматлары хэм этимологик сөзликлер маркерлары жәрдеминде дәлилленди (мысалы, they хэм are); булар қатарында бир қанша дерек хэм тилши илимпазлардың изертлеулерінде Роман тилинен өзлескен сөзлер хақында мағлұматлар хэм келтирилген.

Инглис тилинің өзлескен сөзлерінің қатарында жуп хэм үшлік сөзлер ушрайды, булар ески инглис, француз хэм латын тиллеріндегі эквиваленттері ушрайтуғын сөзлер есапланады. Инглис тилине бул сөзлердің өзлестірилиуіне тийкарынан англо-саксон элементтерінің санын көбейтіу болып табылған, себеби бундай усыл жәрдеминде ески инглис лексемалары менен биргеликте заманагөй француз хэм латын тиллеріндегі сөзлерди сөзлик курамында бирдей мазмұнда пайдаланыу хэм тилди заманагөйлестіріу есапланады. Хәттеки, бул эквивалентлердің денотатив мәнилері толығы менен бир-бирине тууры келген жағдайда да хэм, олар бирдей қолланылған, әлбетте олардың айырым лексикалық өзгешеликтері хэм ушрайды. Олардың мәнилеріндегі өзгешеликтері стилистикалық хэм функционал қолланылыуында болған, яғный олар формал, анық, әдебий хэм мұлайым формаларда қолланыушы лексемалар сыпатында тән алынады (қараң Таблица 1).

1-Таблица. Инглис тилидегі жуплық эквивалентлер

Old English/Ески инглис сөзлер	French/француз сөзлер	Latin/латын сөзлер
Guts	Courage	-
Clothes	Attire	-
Climb	-	Ascend
Sweat	Perspire	-
Happiness	-	Felicity
House	Mansion	-
Wish	Desire	-
Weariness	-	Lassitude

Таблицада келтирилген мысаллардан “cloth” хэм “attire” өзлескен сөзлерін анализ қылып көрейік:

cloth kləθ klaθ noun

1 [countable/uncountable] material used for making clothes, curtains etc that is made by weaving fibres together
linen/cotton cloth

2 [countable] a piece of cloth used for a particular purpose such as cleaning or covering a table

3 **the cloth** MAINLY LITERARY Christian priests and ministers considered as a group MAN OF THE CLOTH

attire ə'taɪə® ə'taɪr noun [uncountable] FORMAL

the clothes that someone is wearing

formal/casual attire

Инглис тилинің түсіндірме сөзлігінде берілген маркерлерден хақықатында хэм **attire** рәсмий тилге дерек сөз бирлігі есепалануының анық болды, бул мағлұматқа қосымша әдебий шығармалардан таңлап алынған кейінгі мысалларды анализ қыламыз:

Mrs. Crimsworth's entrance diverted my thoughts for a moment. She looked well, dressed in white, her face and her **attire** shining in morning and bridal freshness.

This was a woman, too, and, moreover, an old woman, and as fat and as rubicund as Madame Pelet was meagre and yellow; her **attire** was likewise very fine, and spring flowers of different hues circled in a bright wreath the crown of her violet-coloured velvet bonnet.

I remember very well that before quitting my chamber, I held a brief debate with myself as to whether I should change my ordinary **attire** for something smarter.

I repaired to the public room; that, too, was very large and very lofty, and warmed by a stove; the floor was black, and the stove was black, and most of the furniture was

black: yet I never experienced a freer sense of exhilaration than when I sat down at a very long, black table (covered, however, in part by a white **cloth**), and, having ordered breakfast, began to pour out my coffee from a little black coffee-pot.

Myself and my chattels (some books and **clothes**) were soon transferred to a modest lodging I had hired in a street not far off. In half an hour my **clothes** were arranged in a commode, my books on a shelf, and the “flitting” was effected.

(Charlotte Bronte “The Professor”:146)

Анализге тартылған мысаллар, Шарлотта Бронтоның «Профессор» (1846) шығармасынан алынған, француз стилиндегі шығарма болғанлығы себебли онда сол дәуір хэм мәдениетіне байланысты өзлескен сөзлер көбірек қолланылғаны дыққатымызды тартты. Соның менен бирге бул сөздің анализінде биз заманагөй хэм классикалық бир неше қосымша әдебий шығармаларды оқып шықтық, тилекке қарсы сол шығармаларда бул сөзлер қолланылмағаны хэм сол билдірілген гипотезамызға дәлил болады. Солай етип «Профессор»да «attire» сөзінің өзіне 10 мысал, ал «cloth» сөзіне 7 мысал табылды, шығармадағы «attire» сөзі кийім-кеңшек мәнісінде, «cloth» сөзі жабыншық хэм зат мәнісінде келтирилген. Яғный жоқарыда келтирилген пикирге бола, егер айырым тилдің лексикалық қатламын рауажландыруды қалесек, сол сөзлердің баска тиллердегі соңғы варианттарын қолланыуға енгізіу хэм өз нәтижесін көрсетіуі анық екен.

Буларға қосымша лексикалық үшліктер, яғный ески негізгі инглис тилинің элементтеріне қосымша француз хэм латын тилиндегі толық мәнилік эквивалент формалары қосылады. Замангөй инглис тилинің стилистикалық көп қатламлығының тийкары бир себеби, инглис тилинің синонимлер санын хэм өзлескен сөзлердің көлемін көбейтіуден қорпауы болып табылады (қараң Таблица 2).

2-Таблица Инглис тилидегі үшлік эквивалентлер

Old English	French	Latin
Rise	Mount	Ascend
Ask	Question	Interrogate
Fast	Firm	Secure
Kingly	Royal	Regal
Holy	Sacred	Consecrated
Fire	Flame	Conflagrat

Жоқарыда келтирилген мысаллар қатарынан «holy, sacred, consecrated» сөзлері таңлап алынды, егер бул сөзлердің әдебий шығармаларда қолланыу жийелигіне қарайтуғын болсақ, holy-45, sacred-19, consecrated-2 мәрте, 918 бет көлеміндегі тил материалында қайталанғанлығы анықланды. Стилик қолланылыуы өзгешелигіне итибар беретугын болсақ «holy» көбірек ауызеки сөйлеу тилиде, «sacred» илимий дискурста, ал «consecrated» сөзі болса диний дискурста қолланылауының анықланды.

holy 'həʊli 'hoʊli adjective

1 important in a religion, or used in worship

2 respected for living a very religious life

holy smoke cow mackerel etc MAINLY AMERICAN SPOKEN

used for expressing surprise

sacred 'seɪkrɪd 'seɪkrəd adjective

1 connected with religion

2 considered to be holy or connected with God in a special way

3 so important that you should not change, question, or criticize it

sacredness noun [uncountable]

consecrate 'kɒnsəˌkreɪt 'kənsəˌkreɪt verb [transitive]

1 to perform a religious ceremony in order to make a place or a thing holy

2 to perform a religious ceremony in order to make someone a priest, BISHOP, king, or queen

consecration ,kɒnsəˈkreɪʃ(ə)n ,kənsəˈkreɪʃ(ə)n noun [countable/uncountable]

Этимологик сөзликтеги маркерлари тийкарында алып барылган анализ әдебий шығармалардың авторлары дәл сол мәнилерде өзлескен сөзлерди қолланғанлығын өз алдына атап өтиү керек факт деп есаплаймыз.

*'I do know,' said the old gentleman, laying his finger on his nose, with an air of familiarity, most reprehensible, 'that this is a **sacred** and enchanted spot, where the most divine charms'--here he kissed his hand and bowed again--'waft mellifluousness over the neighbours' gardens.*

*'The four elder sisters cast down their eyes as if abashed by the **holy** man's reproof, but Alice raised hers, and bent them mildly on the friar.*

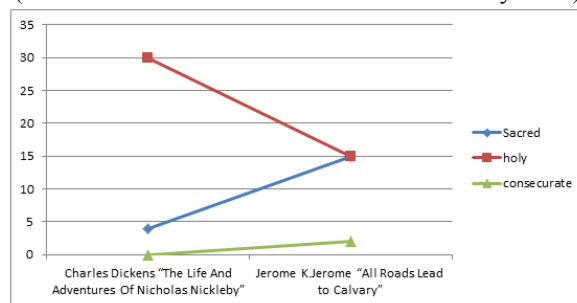
(Charles Dickens "The Life And Adventures Of Nicholas Nickleby": 716)

*There was a famous preacher. He lived the simple life in a small house in Battersea, and **consecrated** all his energies to the service of the poor.*

*The Love of God, the Fellowship of the **Holy Ghost**, the Grace of Our Lord Jesus Christ.*

*Mrs. Munday in evening black and cameo brooch (pale red with tomb and weeping willow in white relief) **sacred** to the memory of the departed Mr. Munday--Joan standing there erect, with pale, passionate face, defying all these aids to righteousness, had deliberately wished Mr. Hornflower dead.*

(Jerome K. Jerome "All Roads Lead to Calvary": 192)



Усынып атырған диаграммада инглиз әдебиятындағы классик шығармаларда қолланылған өзлескен сөзлердің қолланыу жеделлигинің анализи берілген. Бул мақалада биз инглиз тилиндегі өзлескен сөзлердің түсіндірме сөзликтеги маркерлери менен әдебий шығармалардағы лексик-семантик мәнилерин салыстырып үйренип шықтық. Диахроник әдис жәрдемінде өзлескен сөзлердің тарихый келип шығыуы, олардың түсіндірме сөзликтеги лексик-семантик мәнилері хәм әдебий шығармалардағы қолланылуы жеделлиги негизинде инглиз тилинде қолланылуы өзгешелигин анализ қылдық.

Жууақлап айтқанда, инглиз тили лексикалық курамында өзлескен сөзлердің көлеми көп болғанлығы себепли оларды түрли дискурсларда қолланыу ушын қолайлықларды жаратады, тафталогиядан қошыуға жәрдем береді. Буған қосымша, әдебий шығармалардың авторлары дәретпелердин тематикалық идеяларына тийкарланған халда стиллик тууры келиуши өзлескен сөзлерди қолланыуы анықланды.

Әдебиятлар

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). - М.: Международные отношения. 1975.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. -М.: Русский язык, 1990.
3. Иванов А.О. Безэквивалентное и непереводаемое в переводе в свете лингвистической теории.: Автореф. дис...канд. филол.наук. -М.:1984.
4. Комлев Н.Г. О культурном компоненте лексического значения. Вестник Моск. ун-та. Сер. 10, Филология. 1996. №5.
5. Словарь иностранных слов. - М.: «Наука», 1984.
6. Степанов Ю.С. Французская стилистика. - М.: «Высшая школа», 1997.
7. Jerome K. Jerome All Roads Lead to Calvary: 1919. -P. 320.
8. Charlotte Bronte The Professor. 1846. -P. 330.
9. Charles Dickens The Life And Adventures of Nicholas Nickleby. 1840. 717.

РЕЗЮМЕ. Ушбу таклиф этилаётган мақола эмпирик шаклда ёзилган бўлиб, унинг максади ўзлаштира сўзларнинг фарқларини таҳлил қилишдир. Яъни ўзлаштира сўзларнинг сони тилнинг йўқолишига эмас, балки ривожланишга сабаб бўлган.

РЕЗЮМЕ. Предлагаемая статья написана в эмпирической форме, и ее целью является анализ различий в принятых словах. То есть количество заимствованных слов привело к тому, что язык не исчез, а развивался.

SUMMARY. This suggested article is written in empiric style, so the main goal is to analyse borrowing words properly. That is to say, most borrowings are not disappearing on the contrary loan words are developing.

УДК: 801.311

СӨЗ ХӘМ ТОПОНИМ ТҮСИНИГИ

(Хожели районы топонимлери мысалында)

А.Е.Есемуратов – филология илимлари бойынша философия докторы
Озбекистан Республикасы Илимлер академиясы Қарақалпақстан бөлими
Қарақалпақ гуманитар илимлер илим-изертлеу институты

Таянч сўзлар: лексикология, ономастика, топонимика, топоним, сўз, индикатор, топоасос, топоформант.

Ключевые слова: лексикология, ономастика, топонимика, топоним, слово, индикатор, топооснова, топоформант.

Key word: lexicology, onomastics, toponymy, toponym, word, indicator, toposbase, topoformant.

Сөз тил билими пәниниң лексикология бөлиминде илимий хәм әмелий тәрәплерден изертленеди. Оларда лексикалық мәни болады¹. Топонимлер болса ономастика, соның ишинде, топонимикалық лексиканың курамында болып, қандай да бир тәбийий географиялық объекттиң басқа сондай объектлерден парқлайтуғын атамасы. Ол қандай хәм де қайсы объектлердің атамалары болыуына қарамастан сөз яки сөзлер жәрдемінде қәлиплеседи. Бирақ, ол әдеттеги

сөзлерден мәлим бир топонимикалық мәни жүкленгенлиги менен, атамаласыу процесинде мотивлениуи менен топотийкар, топоформант хәм индикаторларының барлығы, сондай-ақ, топонимлесиу кубылысы тәсиринде объектлерге атама бола алыушылығы менен өзгешеленип турады. Мине, усы өзгешелениу процеслери сөз хәм де топоним мәселесиниң өзине тән қәсийетлерин көрсете алса, өз-өзинен олардың лингвистикалық анализине жол ашылған болады. Топонимлерге тән болған тәбийий, социаллық қәсийетлерди билмей хәм итибарға алмай

¹ Бул жерде апеллатив сөзлер есапқа алынған. Автор.